

УДК 371.134:74(07)

Семенова Олена Віталіївна,*аспірантка Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини, м. Умань, Черкаська обл.*

СТВОРЕННЯ КОМПОЗИЦІЇ ІЛЮЗОРНО-ФАНТАСТИЧНОГО ОРНАМЕНТУ

У статті актуалізовано навчально-виховний потенціал ілюзорно-фантастичного орнаменту у творчому розвитку особистості майбутнього художника-педагога, з'ясовано його сутність та проаналізовано особливості композиції такого різновиду орнаментики на прикладах творів М. Ешера. Розроблено методичний алгоритм створення ілюзорного пазлово-сітчастого візерунка, що складається з підготовчого, пошукового, графічно-трансформаційного і технологічно-виконавського етапів та впроваджений у практику роботи зі студентами на факультеті мистецтв вищого навчального закладу. Матеріали статті можуть бути корисними художникам-педагогам і студентам, які здобувають фах із образотворчого мистецтва та дизайну.

Ключові слова: композиція орнаменту, ілюзорно-фантастичний орнамент, методичний алгоритм.

Орнамент – це один із різновидів декору, він призначений для оздоблення речей і будівель, але за своїм символічним змістом має глибоке духовне начало, відображає ритм часу, побутові сюжети, традиції, обряди різних епох і народів.

Побудова орнаментальної форми ґрунтується на спрощеному зображенні об'єктів та їх чіткому ритмічному впорядкуванні у смугі, колі, квадраті чи іншій геометричній фігурі. У смислового контексті мотиви орнаментів символічно відображають реалії життя та побуту того чи іншого етносу. Однак із появою такого напрямку в образотворчому мистецтві, як «оп-арт», виник новий «ілюзорно-фантастичний» різновид орнаменту, який відрізняється від традиційних візерунків тим, що композиція

створюється на основі оптичних ілюзій, а зміст відтворює сюрреалістичні уявлення автора. У методичному аспекті цей творчий процес недостатньо досліджений.

Праці таких учених-мистецтвознавців, як Л. Андрушко, А. Бакушинський, В. Василенко, В. Воронова, Т. Кара-Васильєва, С. Кримський, І. Моєсеєва, М. Попович, Т. Соколова, А. Чорноморець та ін., свідчать про те, що орнаментальне мистецтво впливає на свідомість людини і може розглядатися як важливий засіб формування її естетичної культури.

Дослідженню творчого процесу створення композиції традиційних орнаментів присвячено наукові доробки Є. Антоновича, А. Барішнікова, С. Борисової, О. Босого, Ю. Герчука, А. Гурської, Р. Захарчук-Чугая, В. Івановської, Т. Мітяшкіної, М. Пічура, М. Селівачова,

А. Степанової, Л. Фокіної, В. Челомбітька та ін. авторів.

Спадщина світового образотворчого мистецтва містить унікальні зразки орнаментальних композицій у стилі оп-арту. Це роботи М. Ешера, Д. Холлістера, О. Тесварда, Жос де Мея та ін. Аналізуючи орнаменти з педагогічного погляду, Є. Антонович, Ю. Афанасьєв, Г. Сотська, Б. Тимків, Л. Фірсова розглядають їх як навчально-виховний засіб розвитку уяви, фантазії, креативності та творчої активності особистості. У цьому аспекті потенціал ілюзорно-фантастичних орнаментів ще більший. Однак у наявній науково-методичній літературі обмаль методичних розробок щодо створення композиції такого різновиду орнаментики.

Мета статті – з'ясувати сутність ілюзорно-фантастичного орнаменту й розробити методичний алгоритм створення композиції пазлово-сітчастого візерунка, що може бути використаний у практиці підготовки студентів – майбутніх фахівців із образотворчого мистецтва та дизайну.

Орнамент є одним із важливих засобів декоративно-прикладного мистецтва. Він віддзеркалює історію та національно-культурну спадщину окремого народу. Здавна орнамент розглядали як засіб оздоблення посуду, одягу, приміщень тощо. У сучасній довідниковій літературі це поняття тлумачиться як візерунок, побудований на регулярному ритмічному чергуванні й організованому розміщенні абстрактно-геометричних або образотворчих елементів та призначений для оздоблення предметів, архітектурних споруд, а в первісних народів – для прикрашання людського тіла [1, с. 469]. Однак В. Челомбітько стверджує, що в орнаменті людство вбачає дещо більше, ніж оздобу, адже в його основі лежить чітка ритмічна закономірність [2, с. 200]. Відтак, прикрашаючи речі та об'єкти, орнамент візуально організовує їх. Тобто в ньому важливою є функція архітектонічного виразнення художньої форми.

Провідними класифікаційними ознаками орнаментів є форма і зміст. На формальному рівні орнаменти поділяють на *технічний, символічний та гео-*

метричний різновиди; на змістовому – *солярні* (символи всесвіту), *природні*, *геральдичні*, *змішані*, *епіграфічні*, *предметні*, *антропоморфні*, *зооморфні* й *орнітоморфні та рослинні*, тобто за мотивами зображення.

Мотив – це провідний елемент композиції будь-якого орнаменту, що в певній зображувальній формі, частіше стилізованій (спрощеній, узагальненій), відображає семантику явищ, предметів чи об'єктів. Він складає основу рапорту – структурно-ритмічного упорядкування базового зображення за мінімальною площею, що з певною відстанню повторюється горизонтальним і вертикальним рядами й утворює конструктивну сітку, яку можна розташувати у колі (розета), квадраті, смузі (бордюр, фриз), трикутнику та інших геометричних фігурах.

Спадщина світової орнаментики дуже багата. І, завалося б, усталені ком-

позиції не підлягають подальшому вдосконаленню. Але творчість представника художнього напрямку «оп-арт» М. Ешера в середині ХХ ст. здивувала весь світ своїми ілюзорно-фантастичними орнаментами, що за формальними ознаками надзвичайно особливі, оскільки побудовані на оптичній зоровій омани, тобто викривленому чи трансформованому сприйнятті дійсності. Однак досі такий різновид візерунка недостатньо вивчений, а тому і не входить до наявних нині класифікацій орнаментики.

Проаналізувавши орнаментальні композиції художників оп-арту, можна дійти висновку, що ілюзорно-фантастичний орнамент – це візерунок, який створено на основі оптичної омани (наприклад, фігура-тло, неіснуюча фігура тощо) або фрактальної (самоподібне повторення елементів цілісності) трансформації у стилізованій формі зображеного мотиву. За формою він може

бути вміщений у коло, квадрат, прямокутник та іншу геометричну фігуру і навіть в аморфну пляму. За змістом у ньому відображається сюрреалістичне чи образно-фантастичне бачення його творцем предметів і явищ дійсності.

Створення композиції традиційних і новітніх орнаментів – це складний поетапний процес, у якому використовують символічне чи сюжетне зображення, за обраними мотивами (їх може бути навіть кілька). Залежно від обраного природного чи побутового об'єкта, мотив за допомогою умовних графічних прийомів стилізується для його подальшого використання у рапорті. При цьому стилізація означає не збіднення, а підкреслення художньої виразності форми. У процесі її виконання художник використовує методи аналізу й синтезу та узагальнення формальних ознак обраного мотиву орнаменту. Це – творчий акт створення нового образу

Табл. 1 **Графічні зразки різних способів стилізації природних форм**

№	Способи стилізації	Графічні зразки
1	Силуетна: глуха пляма-позитив, глуха пляма-негатив, пляма-виворотка	
2	Лінійна: плавна лінія однієї товщини, плавна лінія з напливом, ламана лінія-вектор	
3	Крапкова: крапково-лінійна, крапково-площинна, крапково-тональна	
4	Геометрична: фігуративно-впорядкована, фігуративно-хаотична, модульна	
5	Комбінована: лінія з крапкою, лінія з плямою, лінія з крапкою і плямою	

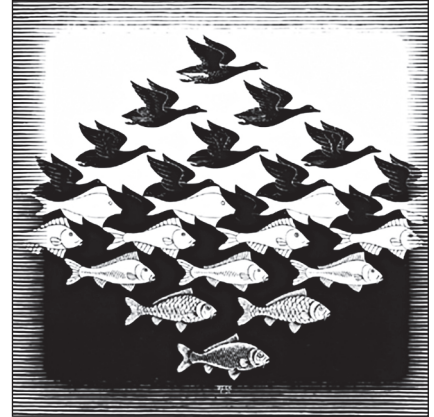
(продовження на с. 35)

М. Ешер. «Межа-коло (рай і пекло)»

М. Ешер. «7 чорних і 6 білих риб»

М. Ешер. «Небо і вода»

різними графічними способами стилізації, яких нині в декоративному мистецтві й графічному дизайні є чимало. Проілюструємо це на прикладі природних форм, стилізованих студентами (А. Лагута, О. Сивокінь, Р. Дзірун, М. Сергеева, О. Захарчук, О. Михайленко, І. Ейдель) факультету мистецтв Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (табл. 1).

Проілюстровані в таблиці 1 способи графічної стилізації природних об'єктів активно використовують не лише у традиційних різновидах орнаментики, а й у ілюзорно-фантастичному орнаменті. Продемонструємо **методичний алгоритм** його створення на прикладі пазлово-сітчастого візерунка.

Перший етап – підготовчий. Потрібно детально проаналізувати орнаментальні композиції художників оп-арту, наприклад, М. Ешера.

У першій композиції «Межа-коло (рай і пекло)» орнамент розташований в колі й завдяки фрактальному приляганням від його центру до краю поступово зменшуваних рапортів відтворено ілюзію кулі. Тут використано такий різновид зорової омани, як фігура-тло, у якій водночас сприймаються зображення янгола і демона. Структура орнаменту сітчаста з пазловим приляганням рапортів-фракталів. Спосіб стилізації мотиву – тонально-графічний із умовним відтворенням об'єму форми. За змістом відображено тему боротьби добра зі злом, світла з темрявою.

У другій композиції «7 чорних і 6 білих риб» орнамент розміщено в амор-

фній плямі, за формою наближеній до трикутника. Використавши метод фігури-тла, художник відтворив ілюзію кристалічної решітки, в якій вписав мотив фантастичного образу птаха-риби. Структура візерунка сітчаста з пазловим приляганням ідентичних за формою і протилежних за тоном (чорне і біле) рапортів. Спосіб стилізації – лінійно-силуетний із умовно-площинним відтворенням форми. Зміст роботи – відображення коловороту живих істот.

У третій композиції «Небо і вода» орнамент уміщено в ромб. Використано ілюзію кристалічної решітки з мотивом метаморфози птаха-риби. Структура орнаменту сітчаста з пазловим приляганням рапортів-фракталів, що поступово ніби трансформуються з одного виду біоформи в іншу (качка перетворюється у коропа). Однак, це омана, бо насправді вихідні абстрактно-геометричні фігури поступово набувають формальних ознак птаха і риби. Спосіб стилізації – трансформативний: глухі позитивні й негативні плями у процесі перетворення форми набувають лінійно-силуетного, лінійно-штрихового й

графічно-об'ємного способів зображення. Смилова сутність цього орнаменту – життєва єдність двох стихій – повітря і води.

Другий етап – пошуковий. На цьому етапі доцільно скористатися мережею Інтернет та обрати зображення для мотиву орнаменту, розглянувши водночас можливі варіанти їхньої трансформації. Але найкращий спосіб для генерування ідеї його композиції – це спостереження за природними об'єктами та їх зарисовки або принаймні фотографування з різних ракурсів, що дасть змогу краще зрозуміти конструктивні особливості їхніх форм.

Третій етап – графічно-трансформативний. Послідовність дій така: спочатку треба обрати фігуру (стрічка, коло, квадрат тощо), у якій буде розташовано орнамент, потім, скориставшись таблицею 1, або власним спрощенням, розробити різні варіанти ескізів стилізації обраного мотиву, трансформувати його абрис так, щоб він став рапортом-пазлом для сітки (рис. 1).

Четвертий етап – технолого-виконавський. Передусім слід виконати

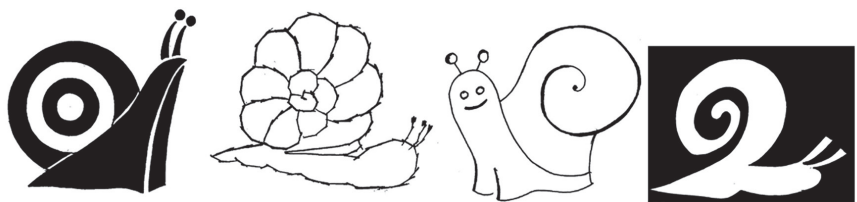

Рис. 1. Зразки різних способів стилізації об'єкта орнаментального мотиву (робота студентки Н. Лехман)

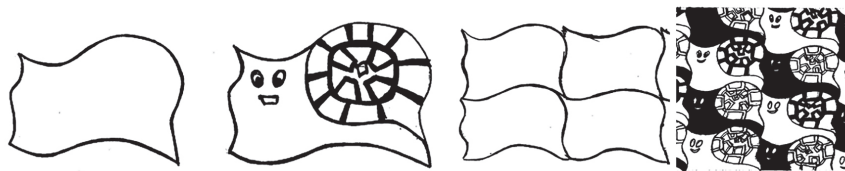

Рис. 2. Шаблон рапорту за мотивом стилізованого равлика та зразок пазлово-сітчастого ілюзорного орнаменту (робота студентки Н. Лехман)

Рис. 3. Архітектоніка сітки пазлово-сітчастого ілюзорного орнаменту та зразки оригінальних композицій (роботи студентів Н. Олійник, О. Лук'янова, О. Михайленко, Г. Ватрич)

креслення фрагмента сітки й у ручний аплікативний спосіб спробувати розмістити в ній один із варіантів розмножених на ксероксі чи принтері стилізованих зображень. Потім треба скоригувати абрис рапорту, спосіб прилягання й геометрію самої сітки орнаменту. Це також можна зробити за допомогою комп'ютерно-графічних програм.

Якщо роботу завершено, тобто знайдено вдалу композицію орнаменту, треба приступити до чистового графічного виконання тушшю чи чорною гуашшю шаблону рапорту в збільшеному масштабі (рис. 2.), щоб потім його сканувати, розмножити й ручним або комп'ютерним способом розташувати в кожній ніші орнаментальної сітки (рис. 3).

Також існує зворотний варіант окресленої методики створення пазлово-сітчастого ілюзорного орнаменту. Вона полягає в тому, що спочатку розробляють архітектоніку сітки, потім розглядають конфігурацію її конструктивного елемента (комірки) за ознаками схожості з абрисом біоформи, наприклад, метелика (рис. 3). Далі стилізація зображення підпорядковується рапорту з можливим його ускладненням чи вдосконаленням.

Висновки. Запропонований у статті алгоритм створення ілюзорно-фанта-

стичного орнаменту збагачує методику викладання декоративного мистецтва та графічного дизайну студентам вишів. Виконання означених орнаментів розширює обрії для художньої творчості фахівців з образотворчого мистецтва та дизайну, оскільки такою орнаментикою можна прикрашати утилітарні речі;

окремі авторські композиції, відображаючи певну ідею чи образно-фантастичний зміст, можуть мати самостійне значення й експонуватися на виставках.

Спадщина орнаментального мистецтва в оп-арті дуже велика і потребує системних досліджень на мистецтвознавчому, проектно-творчому та художньо-педагогічному рівнях. Зокрема, перспективним є вивчення методичних аспектів створення складних ілюзорно-орнаментальних композицій у поєднанні з елементами сюрреалізму.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Современный словарь-справочник по искусству / [науч. ред. и состав. А. А. Пашаев]. – Москва : Олимп: ООО «Издательство АСТ», 2000. – 816 с.
2. Чоломбітко В. Ф. Концептуальні моменти створення орнаментів: від графіки до комп'ютерних технологій / В. Ф. Чоломбітко // Технічна естетика і дизайн. – 2012. – Вип. 11. – С. 199–203.

REFERENCES

1. Pashaeв, A. A. (Ed.). (2000). *Sovremennyyi slovar-spravochnik po iskusstvu* [Contemporary Dictionary of Fine Art]. Moscow: Olimp: ООО «Izdatelstvo AST».
2. Cholombitko, V. F. (2012). *Kontseptualni momenty stvorennia ornamentiv: vid hrafiky do kompiuternykh tekhnolohii* [Conceptual moments of design of ornamental patterns: From graphics to computer technology]. *Tekhnichna Estetyka i Dizain*, 11, 199-203.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2016 р.

М. Ешер.
Ренілії.
1942.